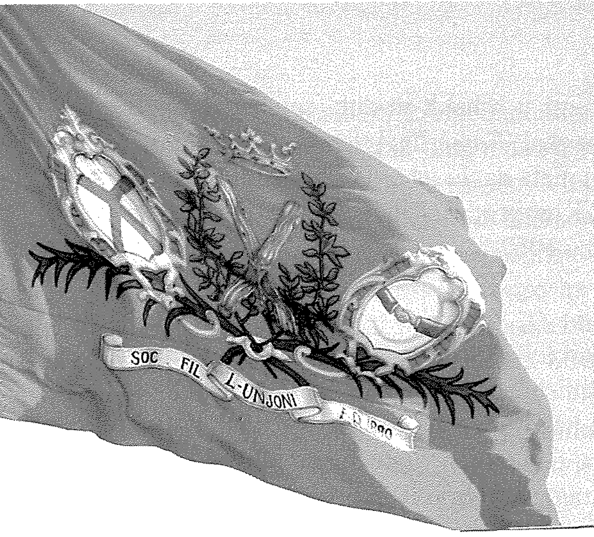

Id-Dfin f'Ħal Luqa

Eman Bonnici

Raħal qadim bħal dak ta' Ħal Luqa ma jistax jonqos milli jkollu huwa wkoll storja twila b'rabta mad-dfin. Ġaladarba kull bidu għandu t-tmiem, u għaldaqstant il-bniedem seħħlu, ikun fejn ikun, jidfen lil niesu, hekk ukoll dan ir-raħal, kellu oqsma u żviluppi diversi fejn jidħol il-kunċett ta' tmiem il-bniedem fuq din l-art. Antikament, in-nies ta' Ħal Luqa kienet tindifen Bir Miftuħ, li lejha kienet suġġetta qabel it-twaqqif tal-parroċċa fl-1634. Mat-tlugħ tal-knisja l-qadima ta' Sant'Andrija, li sorġiet fir-raħal lejn nofs is-seklu sittax, il-Ħalluqin bdew jidfnu l-mejtin tagħhom f'daqsxejn ta' ċimiterju li twaqqaf biswitha, li fih kellu fost l-oħrajn tliet kappelli ddedikati lil San Ġiljan, San Anton Abbati u l-Viżitazzjoni tal-Madonna, li eventwalment tneħħew flimkien mal-kumplament tal-midfen sabiex jinħoloq spazju għal knisja parrokkjali ġdida. Mat-tlugħ tagħha, id-dfin tal-parruċċani beda jsir minflok direttament fiha, bil-paviment tal-knisja ffurmat miċ-ċangatura u l-kaptelli tal-oqbra nfushom, imferrxa tul il-korsija u fil-kappelluni, waqt li l-kleru kellu oqbra riservati għalih fil-kor. Meta sforz tar-regolament tas-Sinodu Djoċesan tal-1723, matul l-episkopat ta' Mons. Gaspare Gori Mancini, ġie ordnat li l-oqbra tal-kor u dawk ta' taħt l-artali ma jintużawx aktar, tħaffret minflok l-oqbra tal-kor, kripta taħtu, riservata naturalment għall-użu tal-kleru, li tlestiet fl-1731 u kellha taraġ jagħti għaliha minn ġos-sagristija.

Għas-sena 1740, l-oqbra tal-korsija u tal-kappelluni ġew irranġati, waqt li saru wkoll oħrajn ġodda. B'kollox kien hemm fil-knisja wieħed u tmenin qabar. Id-dfin fiha dam għaddej fiha sal-1933, meta mal-ftuħ taċ-ċimiterju parrokkjali, wara li l-fdal ta' dawk midfuna hawnhekk ġie trasferit lejn il-kampusant il-ġdid,

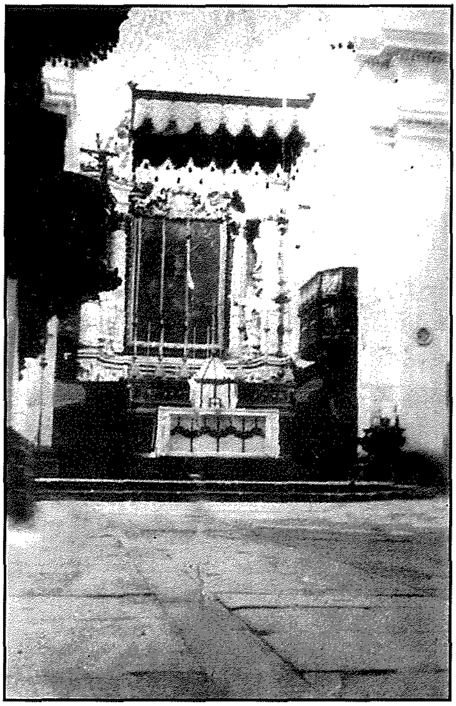

Il-Knisja Parrokkjali bil-kapitelli fejn kien isir id-dfin

Waħda mil-lapidi tal-irħam

id-dfin beda jsir direttament ġo fih. Il-lapidi li kien hemm fuq l-oqbra ttieħdu fil-kappella ta' Santa Marija tal-Ftajjar, fejn għadna nsibuhom sal-lum. Il-kripta msemmija tal-kleru, wara li fid-9 ta' April 1942 il-knisja ġarrbet ħsarat kbar wara attakk mill-ajru, mat-tlugħ tal-knisja preżenti, intradmet u ntilfet.

La semmejna ċ-ċimiterju parrokkjali, tajjeb insemmu li dawn l-inħawi intgħażlu l-ewwel darba għad-dfin lura fl-1676, meta wara li l-flaġell qerriedi tal-pesta wasal Ħal Luqa, il-katavri tal-vittmi ndifnu f'għalqa kkonsagrata fi Triq il-Gudja, magħrufa bħala 'l-Għalqa l-Kbira'. Dan wassal sabiex l-inħawi jibdew jissejħu eventwalment bħala 'l-Għelieqi tal-Mejtin'. L-ewwel vittma kien Mikiel Azzopardi li miet fid-9 ta' April waqt li l-aħħar waħda kienet Grazzja De Tommaso fis-17 ta' Lulju. B'kollox fir-raħal mietu sitta u sittin ruħ. Ma' tmiem l-epidemija, l-għalqa ddawret b'ħajt u hekk ħadet il-qagħda ta' ċimiterju. Biswit dan l-istess post, illum hemm iċ-ċimiterju parrokkjali li jidher li ttella' sewwasew maġenb is-sit li fih indifnu l-impestati, li minfloku llum hemm mgħoddija t-triq, għax kif kien soltu jiġri, l-oqbra tagħhom ma ntmessux minħabba l-biża' ta' tixrid ta' mard. Fil-pesta tal-1813, iċ-ċimiterju laqa' mill-ġdid numru ta' vittmi, bit-total ilaħħaq mal-ħamsin ruħ, iżda minħabba nuqqas ta' spazju, il-kumplament tal-vittmi, li b'kollox kienu sebgħa u sittin wieħed, indifnu fil-kappella tal-Ftajjar. Aktar tard, meta fi żmien il-kappillan Dun Lorenzo Frendo Rossi, l-arluġġar Mikelanġ Sapiano, bħala prokuratur tal-erwieħ, kellu taħt il-ħarsien tiegħu ċ-ċimiterji kollha tar-raħal, peress li sa dik il-ħabta ma kien hemm l-ebda sinjal li jindika li l-post kien midfen, Sapiano ġietu l-idea li jibni niċċa bi xbieha tal-Madonna tad-Duluri biex'hekk jindika li f'dan il-post hemm xi ħaġa qaddisa u jnissel ċerta devozzjoni min-nies li jgħaddu minn hemm. Meta mbagħad prokuratur minfloku sar Dun Pietru Demicoli, dan mhux biss irrestawra n-niċċa, imma wkoll iċ-ċimiterju nnifsu. Billi sa dak iż-żmien fiċ-ċimiterju ma kienx hemm oqbra u l-mejtin kienu jinsabu midfuna fil-ħamrija, saru forma ta' passaġġi u nżergħu siġar taż-żebbuġ u xtieli oħra biex ikunu jistgħu jintużaw għall-festi tal-parroċċa. Fil-ġnub tal-passaġġi tqiegħdu balavostri li darba kienu jdawru z-zuntier tal-knisja parrokkjali meta dawn inqalgħu waqt il-bini tan-navi fl-1901.

Aktar tard, matul il-parrokat ta' Dun Salvatore Pavia, sewwasew fit-8 ta' Marzu 1933, ingħata permess mill-gvernatur biex iċ-ċimiterju l-qadim jitkabbar u hekk jinqata' darba għal dejjem id-dfin fil-knisja parrokkjali. F'Awwissu tas-sena ta' wara, l-Arċisqof Mauro Caruana OSB., ta b'xejn lill-parroċċa ta' Ħal Luqa tliet tomniet raba' proprjetà tal-Kurja annessi maċ-ċimiterju sabiex jintlaħaq dan l-iskop. Il-perit Indrì Micallef għamel il-pjanta, filwaqt li ħaddiema Ħalluqin ħadmu x-xogħol ta' kostruzzjoni b'xejn. Ix-xogħol dam sejjer erba' snin u ntemm matul il-parrokat ta' Dun Ġużepp Debono minn

Il-bini taċ-Ċimiterju Parrokkjali fil-bidu tas-snin tletin

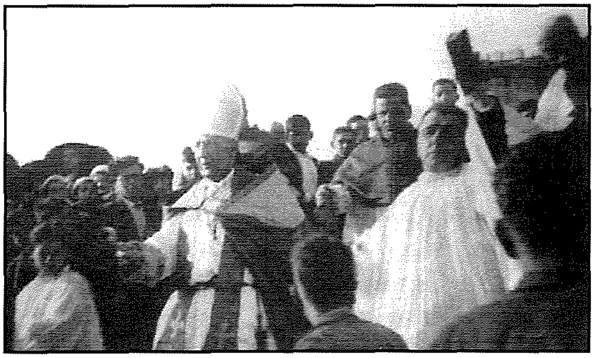

It-tberik taċ-Ċimiterju Parrokkjali

Bormla, li ħadem sabiex jitlesta dan is-sit u hekk eventwalment jinqata' għalkollox id-dfin mill-knisja. Iċ-ċimiterju tbierek fil-5 ta' Marzu 1939 mill-Vigarju Ġenerali Mons. Paolo Galea. Matul is-snin iċ-ċimiterju ġie estiż darbtejn oħra: l-ewwel fi żmien il-parrokat ta' Dun Ġużepp Vella (1986-92) u aktar tard matul dak ta' Dun Karm Camilleri (2003-11).

Id-dfin f'Ħal Luqa ma kienx madankollu limitat biss għall-knisja parrokkjali u għal dak li llum huwa ċ-ċimiterju tar-raħal. Il-kappella msemmija ta' Santa Marija tal-Ftajjar fi Triq il-Karmnu, ukoll laqgħet fiha bosta katavri. Fost l-ewwel nies li ndifnu fiha kien hemm il-Kanonku Dun Luca Bonnici, kantur tal-Katidral, li miet fit-22 ta' April 1619, li beda jieħu ħsieb il-kappella mar-riżenja ta' ħuh, il-Kanonku Dun Simone. Fil-parti l-kbira, l-użu tagħha fejn jidħol id-dfin kien riservat għal dawk li jmutu b'mard jittieħed. Bejn l-1799 u l-1800 infatti ndifnu fiha tmienja u għoxrin ruħ li mietu bit-tifu u l-malarja, waqt li numru ta' vittmi tal-pesta tal-1813 ukoll sabu rwieħhom fiha, fosthom żewġ Qriema, peress li dawn ma setgħux jindifnu fil-parroċċa tagħhom ta' San Ġorġ sforz tal-marda infettiva li mietu biha.

Iċ-Ċimiterju ta' Wied il-Knejjes, fejn tinsab ħafna skultura mill-knisja parrokkjali l-antika

Dehra taċ-Ċimiterju ta' San Tumas fil-bidu tas-seklu għoxrin

Dak li huwa magħruf bħala 'ċ-ċimiterju ta' Wied il-Knejjes' sorġa mbagħad bejn l-1592 u l-1593, mill-ġdid għall-vittmi tal-pesta, f'għalqa mogħtija għan dan il-għan minn ċertu Mariano Taliana. Mons. Gargallo fil-viżta tiegħu fl-1600 isemmi dwaru li "fih hemm midfunin ħafna iġsma tal-mejtin li ntilfu fil-pesta".

Int u sejjer Ħal Farruġ, kienet teżisti darba daqsxejn ta' knisja ddedikata lil San Tumas Appostlu. Ipprofanata minħabba l-istat ta' abbandun li kienet tinsab fih minn Mons. Balaguer Camarasa fl-1656, l-Isqof Giovanni Carmine Pellerano ordna li tinħatt għalkollox fl-1771. Lejn l-aħħar tas-seklu dsatax, l-imsemmi Dun Pietru Demicoli u ċertu Indrì Spiteri ħadu interess f'dan il-post u waqt li kienu qed inaddfuh, sabu kwantità kbira ta' għadam. Dan kien il-fdal ta' dawk li ndifnu fiċ-ċimiterju li darba kien hemm biswit il-kappella. Għaldaqstant, wara li ddeċidew li jħallu l-post bħala ċimiterju, ħadu ħsieb jagħmlu urna tal-ġebel fin-nofs u fiha poġġew l-għadam kollu li nstab.

Ftit 'il bogħod mill-Knisja ta' Sant' Andrija antikament kienet teżisti kappella ddedikata lil San Nikola li llum m'għadhiex aktar. Din kellha madwarha ċimiterju magħluq b'ħajt tal-ġebel li naturalment illum spiċċa. Il-kappelli ta' San Nikola u t-Twelid tal-Madonna, li kienu jinsabu f'għalqa ta' ċertu Vincenzo Farrugia, kienu mdawrin ukoll b'ċimiterju, li kien magħluq b'ħajt tas-sejjieħ. Bħal ta' qabilhom, dawn il-kappelli flimkien maċ-ċimiterju, illum m'għadhomx jeżistu.

Fl-aħħar nett, meta mbagħad fl-1850 il-kolera reġgħet feġġet f'pajjiżna, f'Ħal Luqa mietu tlettax-il ruħ, bl-ewwel vittma tkun mara fit-23 ta' Lulju, segwita minn tnax oħra, li sebgħa minnhom kienu tfal taħt l-għaxar snin. Lil dawn difnuhom f'ċimiterju ġdid li għadna naraw sal-lum fi Triq Valletta. Dan kien wieħed miċ-ċimiterji li kien għadu kemm għamel il-gvern bil-għan li jaqta' mill-knejjes id-dfin ta' dawk li jmutu b'mard infettiv.

Ritratti meħuda mis-sit tal-parroċċa – www.luqaparish.com